

اهمیت فهرست‌نگاری و کتابشناسی^(۱)

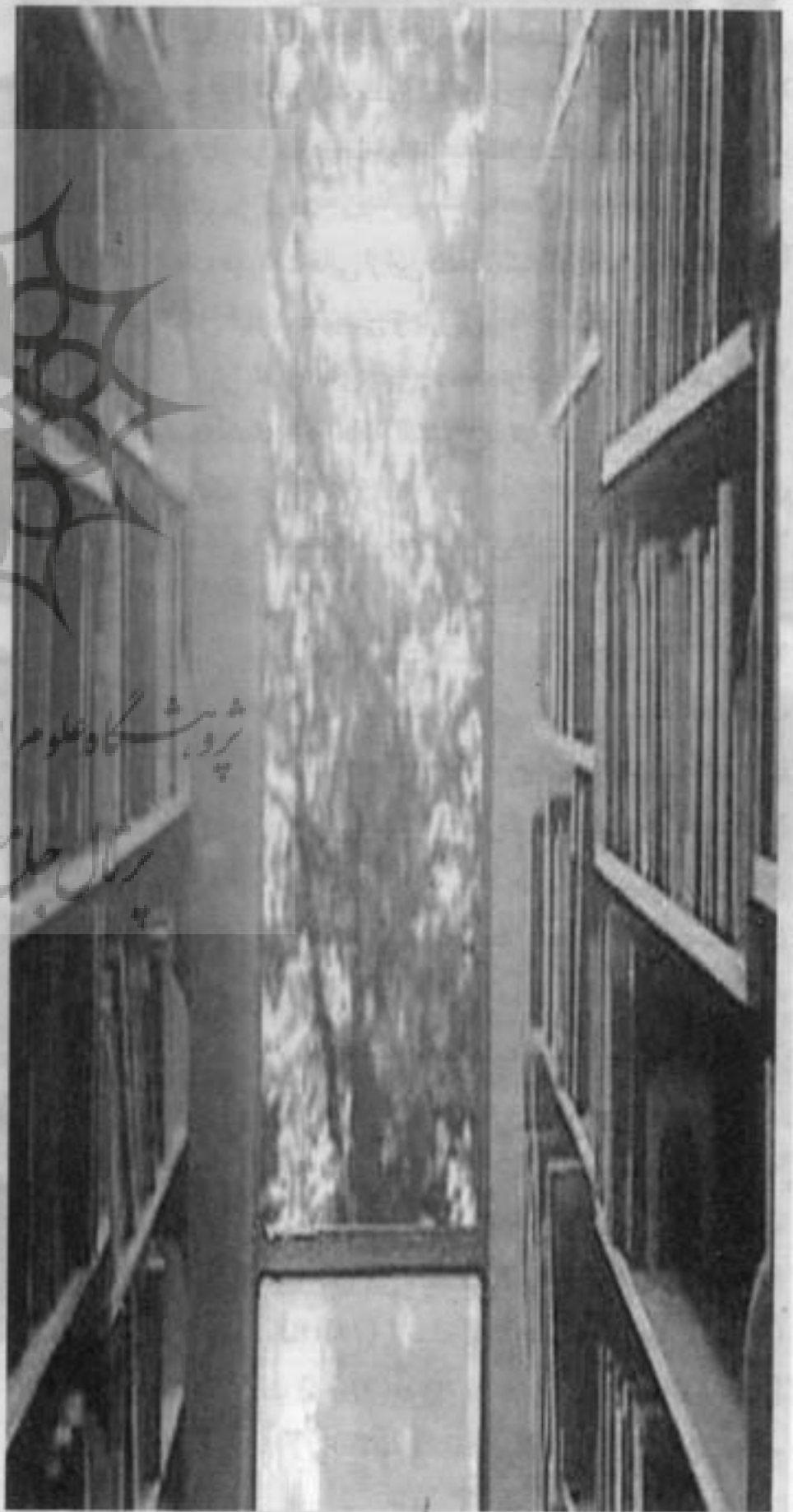
دکتر محمدرضا نصیری

قائم‌مقام انجمن آثار و مفاخر فرهنگی

در عرصه کتابشناسی و نسخه‌شناسی کمتر کسی است که با نام و آثار استاد احمد منزوی آشنا نباشد. استاد در سال ۱۳۰۲ش در سامره به دنیا آمد. مقدمات علوم را نزد پدر بزرگوارش، مرحوم شیخ آقا بزرگ تهرانی صاحب الذریعه الی تصانیف الشیعه، فرا گرفت. در دوازده سالگی همراه پدر به نجف اشرف سفر کرد و در بیست سالگی به ایران بازگشت و پس از اخذ دیپلم از دارالفنون به دانشکده معقول و منقول راه یافت. در سال ۱۳۲۷ به استخدام آموزش و پرورش بندر انزلی درآمد و در سال ۱۳۲۹ به تهران منتقل شد و به تدریس پرداخت و سرانجام در سال ۱۳۵۶ سبک‌دوش (بازنشسته) شد. استاد در طول اقامت خود در تهران از محضر استادانی چون محمدتقی دانش‌پژوه، سید باقر سبزواری، بدیع‌الزمان فروزانفر، غلام‌حسین صدیقی، فاضل‌تونی و دیگران بهره‌ها برد و ضمن استفاده از تجربیات پدر و برادری و زنده‌یاد دانش‌پژوه و دیگر استادان فن، به فهرست‌نویسی روی آورد. سبک‌دوشی استاد فرصتی به وی داد که با فراغ‌بال و بی‌هیچ ادعایی پا به میدان عمل گذارد و به کاری سترگ در کتابشناسی دست زد که حاصل آن را امروز ما به عینه شاهد هستیم.

می‌دانیم که در جهان اسلام توجه به مسائل کتابشناسی، نشأت گرفته از اعتقادات مسلمانان به قرآن مجید است و همین علاقه و اعتقاد قلبی مسلمانان به کتاب آسمانی سبب شد که تیمناً و تبرکاً به نسخه‌برداری از قرآن مجید و سایر متون دینی دست زنند و با گذشت زمان از سایر متون نیز دست‌نوشته‌ها تهیه شود و از برکت تهیه نسخه‌های خطی، هنرهای دیگری چون: تذهیب، تجلید، خطاطی، خوشنویسی، کاغذگری و . . . پدید آمد و بعدها در جهان اسلام به عنوان هنری اصیل و ماندگار شناخته شد. اگر چه استنساخ نسخه‌ها اوایل در مساجد، خانقاه‌ها و مراکز آموزشی شروع شد اما هرگز در انحصار عده‌ای محدود قرار نگرفت؛ با رواج کاغذ در ایران که از نیمه قرن دوم هجری قمری شروع گردید و به نوشته «بارتولد» از طریق چین به خراسان وارد شد و سپس در جهان اسلام مورد استفاده قرار

گرفت و متعاقباً مراکز کاغذسازی در شهرهای مختلف تأسیس شد و مسلمانان در امر تولید کاغذ مهارت یافتند. یاقوت حموی در **معجم البلدان** از شهری به نام کاغذکنان (بین مراغه و زنجان) نام می برد که اهل این شهر به کار کاغذسازی اشتغال داشته اند. همین توجه به صنعت کاغذ و حضور کاتبان، خوشنویسان، جلدسازان و تذهیب کاران در دربار سلاطین و شاهزادگان سبب شد که روز به روز به شمار نسخه های خطی در کتابخانه های عمومی و شخصی اضافه شود و از طرف دیگر در کنار این فن، استادانی در فنون مختلف پرورش یابند؛ که اوج این هنرها و نسخه پردازی ها را در عصر تیموریان و صفویان به وضوح شاهد هستیم و نسخه های خطی ای که در آن روزگاران توسط استادان فن تهیه شده است امروزه زینت بخش کتابخانه های سراسر جهان است. از این روست که در عرصه فرهنگ و تمدن، آگاهی از چند و چون کتاب و کتابشناسی و نسخه شناسی از مباحث بسیار مهم و دلنشین است. زیرا همین نسخه های خطی بازمانده از قرون و اعصار است که ارزش های معنوی و فرهنگی یک ملت را در طول تاریخ تبیین می کند. نسآخانی که در سمرقند، بخارا، کشمیر، لکهنو، پتنا، تبریز، اصفهان و شیراز تا اقصی نقاط ایران زانو زده و نسخه پردازی کرده اند و آثار ماندگار به جا گذاشته اند؛ سرمایه های جاودانه و علمی ملت ها را رقم می زند و می دانیم که با تمام تلاش و کوشش هایی که انجام گرفته، هنوز بسیاری از آثار خطی، فهرست نگاری نشده است. حال اگر همت مردانی چون ابن ندیم ها، چلبی ها، اسماعیل پاشاها، دانش پژوه ها، بروکلمان ها، فواد سزگین ها، استوری ها، برگل ها، افشارها، انوارها و منزوی ها نبود چگونه می توانستیم در این حد هم ذخایر علمی و میراث فرهنگی خود را بشناسیم و بشناسانیم، هنوز نعره های مستانه چنگیزیان، تیموریان و چکاچاک شمشیر دلاور مردان ایرانی در عرصه تاریخ طنین انداز است؛ هنوز بشریت آتش زدن ها و انهدام کتابخانه ها را از یاد نبرده است. اما آنچه باقی مانده است از برکت همت بلندقامتان عرصه تاریخ است. اگر ابن ندیم اثری چون **الفهرست** به جا نمی گذاشت و یا فهاری چون **کشف الظنون**، **ذیل کشف الظنون**، **هدیه العارفین**، **بروکلمان**، **الس**، **چستربینی**، و... نوشته نمی شد، چگونه از آثاری که در جهان اسلام پدید آمده، اطلاع پیدا می کردیم و اگر به عمق مطلب توجه کنیم و نگاهی گذرا به آثار دانشمندان اسلامی در این کتاب بیفکنیم، در خواهیم یافت که جهان اسلام تا چه اندازه بر علوم دنیای غرب تأثیر گذاشته است و چقدر دنیای غرب مدیون همین سرمایه های معنوی و ارزش های فرهنگی جهان اسلام است. درست است که با اختراع چاپ، عصر نسخه پردازی به تاریخ سپرده شد و دستگاه چاپ جای نسآخان

را گرفت؛ اما شگفت آور این که هر مرحله ای که از تحول چاپ می گذرد اهمیت نسخه های خطی بیشتر ملموس می شود و همین نسخه های خطی است که هزاران مسائل ناگفته را بازگو می کند و با زنده کردن هر دست نوشته ای نکات تازه ای مطرح می شود و اینجاست که می توان دریافت که چرا غربیان برای مسائل نسخه شناسی و کتابشناسی اهمیت ویژه ای قائل اند و چرا «گوستاو فلوگل» اتریشی اثر بی نظیر **الفهرست** را احیا می کند و یا «استوری» در تهیه فهرست نسخه های خطی فارسی تلاش خستگی ناپذیری را به جان می خورد.

ویژگی فهرست ها همین است که نشان می دهد چه کاری در گذشته شده است و چه کاری باید انجام شود و بی تردید زیربنای پژوهش های امروز در عرصه تاریخ و ادب و فرهنگ، همین میراث فرهنگی بازمانده است. بی شک آنان که دل مشغولی با تاریخ و فرهنگ و زبان و ادب دارند نیازمند به آگاهی هستند تا بتوانند ردپای آثار فرهنگی و علمی خود را در اقصی نقاط جهان پیدا کنند.

آنچه مسلم است استاد احمد منزوی (که عمرش دراز باد) از محققان سخت کوش و پرتلاشی هستند که با قناعت و فروتنی و بی هیچ ادعا، به امید شناساندن آثار فرهنگی ایران، غم دوری از وطن را به جان خریده، خانه و کاشانه را رها کرده و با اشتیاق تمام به بررسی فهرست ها و نسخه ها پرداخته اند و روزهای خوش زندگی را در به ثمر رساندن آثار گرانسنگ خود سپری ساخته اند. امروزه آثار استاد منزوی دست مایه اهل تحقیق است. اگر می توان به نسخه ای دست یافت و یا شناسایی کرد مدیون منزوی ها هستیم که عاشقانه حاصل مطالعات خود را که نتیجه رنج ها و مرارت های به جان خریده سالیان دراز است به جامعه علمی عرضه داشته است.

استاد با **پیر و جوان**، **عارف و عامی** می جوشند، متواضع، صمیمی و خوش برخورد هستند و هنوز با کهولت سن، پرتوان و فعال و (به مفهوم واقعی کلمه) یک پژوهشگر و کتابشناسی توانمند هستند و در جمع آوری اطلاعات مربوط به نسخه شناسی و کتابشناسی سخت کوش اند.

نکته آخر این که استاد، خدمتگزاری هستند صدیق و فارغ از هرگونه تنگ نظری ها که معمول روزگار ماست. در راهی که قدم گذاشته اند محکم قدم برمی دارند، عمرشان دراز و سعی شان مشکور باد.

«انجمن آثار و مفاخر فرهنگی» ضمن ادای احترام و ارج نهادن به مقام علمی و انسانی استاد، آرزو دارد با برگزاری چنین مجالسی موجبات آشنایی جوانان اندیشمند را با چهره های علمی میهن عزیزمان فراهم کند، تا راه و روش این مردان سخت کوش، سرمشقی برای آنان گردد.

۱. این مقاله اول بار در کتاب «زندگی نامه و خدمات علمی و فرهنگی دانشمند پرتوان و فهرست نگار بزرگ کشور استاد احمد منزوی» تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، ۱۳۸۱، صص ۱۱-۱۷ چاپ شده است. که پس از کسب اجازه از نگارنده محترم در ویژه نامه بهارستان و به مناسبت تقدیر از زحمات استاد احمد منزوی مجدداً چاپ می شود.